

Верховний
Суд

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Дмитро Луспеник
Секретар Пленуму Верховного Суду,
Касаційний цивільний суд,
кандидат юридичних наук, доцент

Онлайн-практикум, Право в умовах воєнного стану. Цивільна юрисдикція
м. Київ, 17 березня 2023 року

ВОЄННИЙ СТАН

– **Закон України** від 12.05.2015 № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану». За час війни внесено 10 змін. Останні зміни внесені Законом України від 06.09.2022 № 22247-IX.

Цей Закон визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб.

– **Указом Президента України** № 64 від 24.02.2022, затвердженим **Законом України** від 24.02.2022 № 2102-IX, у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» **із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року в Україні був введений воєнний стан**. Воєнний стан регулярно продовжується у зв'язку з тим, що агресія проти нашої країни триває.

Робота судів держави під час воєнного стану

У період воєнного стану, відповідно до статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», **повноваження судів не можуть бути припинені**, а частина друга статті 26 зазначеного Закону передбачає, що **скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється**.

- За період дії воєнного стану суди України ухвалили приблизно більше **1 млн** судових рішень.
- За період з 24.02.2022 по 31.12.2022 КЦС ВС ухвалив близько **15 000** судових рішень.

Відповідність ЦПК умовам воєнного стану

- АТО
- ООС
- Воєнний стан

Зміст та форма провадження у цивільних справах в умовах воєнного стану повинні відповідати завданням та основним засадам цивільного судочинства, але мають бути особливості здійснення такого провадження в умовах воєнного/надзвичайного стану.

На жаль, на сьогодні (як і з 2014 року – початку АТО) такі особливості у ЦПК не вносились. А точкових змін недостатньо (та їх по суті і не було). Загальновідомо, що процесуальне право відповідає на питання, як саме захистити суб'єктивні права, визначені у матеріальному праві. Тобто забезпечує формалізацію і незаперечність конкретних суб'єктивних прав та обов'язків.

Відповідність ЦПК умовам воєнного стану

Багато процесуальних норм містяться у нормах матеріального права, зокрема:

- ЗУ від 21.04.2022 № 2217-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України», яким визначено належного відповідача за вимогами про відшкодування шкоди внаслідок тимчасової окупації України, це РФ; визначено порядок повідомлення про дату судового засідання тощо;
- ЗУ від 17.02.2022 № 2079-IX «Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації», яким визначено юрисдикцію цих спорів;
- ЗУ від 21.04.2022 № 2215-IX «Про дерадянізацію законодавства України», яким, внесено зміни до КЗпП, ЖК, визначено предмет доказування певних вимог;
- ЗУ від 14.04.2022 № 2191-IX «Про внесення змін до Законів України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» та інших законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із набуттям статусу осіб, зниклих безвісти а особливих обставин», яким внесено зміни до ст. 44 ЦК, де визначено, хто може бути заявником, які докази враховуються тощо;

Відповідність ЦПК умовам воєнного стану

– ЗУ від 15.03.2022, № 2129-IX «Про внесення зміни до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» ЗУ «Про виконавче провадження», яким урегульовано відносини за участю держави-агресора та пов'язаних осіб під час виконання судового рішення;

– та багато інших.

На офіційному порталі Верховної Ради України можна знайти посилання на:

Закони та постанови Верховної Ради України, прийняті у період воєнного стану

Незважаючи на відсутність змін до ЦПК, які б відповідали умовам воєнного стану, під час здійснення правосуддя **суди повинні вміти пристосовувати** чинні процесуальні норми для дієвого здійснення правосуддя в умовах воєнного стану.

При цьому:

- 1) не порушувати вимоги ст. 6 Конвенції щодо справедливого суду;
- 2) скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану забороняється.

Відповідність ЦПК умовам воєнного стану

Суди повинні вміти пристосовувати чинні процесуальні норми для дієвого здійснення правосуддя в умовах воєнного стану.

Війна йде більше року.

Іншого процесуального законодавства під час війни немає.

Отже, вихід у суду: застосування судового активізму чи судової стриманості !

ДИВ.: ОКРЕМА ДУМКА судді Конституційного Суду України Лемака В.В. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України "Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-Co V-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів", положень частин першої, третьої статті 29 Закону України "Про Державний бюджет України на 2020 рік", абзацу дев'ятого пункту 2 розділу 11 "Прикінцеві положення" Закону України «Про внесення змін до Закону України "Про Державний

Відповідність ЦПК умовам воєнного стану

- Міністерство юстиції України відреагувало на законодавчі зміни і частково заявило про тимчасовий відступ Україною від зобов'язань, узятих за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до нормативно-правових актів, якими певною мірою пропорційно знижені конвенційні гарантії.
- Релевантні рішення ЄСПЛ щодо зниження гарантій: у справах від 25.07.2017 «Хлебнік проти України» та від 11.02.2021 «Куроченко та Золотухін проти України».
- Зниження гарантій виправдане. Водночас, як показує практика і досвід 2014–2015 років, у питанні пропорційності обмеження конвенційних гарантій ключовою є їх тимчасовість.

Відповідність ЦПК умовам воєнного стану: законопроект № 7316

ПРОЄКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ № 7316 від 26.04.2022 «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану)». **01.07.2022** проєкт ЗУ відхилено.

Законопроектом № 7316 пропонувалося внести зміни до ЦПК щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

01.07.2022 проєкт ЗУ парламентом відхилено.

Відповідність ЦПК умовам воєнного стану: законопроект № 8358

- Наведений вище проєкт ЗУ № 7316 від 26.04.2022 видозмінений після отримання рекомендацій експертів СЕРЕЖ (Європейської комісії з ефективності правосуддя) і **13.01.2023 зареєстровано проєкт ЗУ № 8358** «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів **щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді**».
- **Законопроектом № 8358** пропонується:
 - 1) Через брак секретарів у судах їхні обов'язки дозволяється виконувати працівникам апарату суду, які мають відповідну освіту і кваліфікацію;
 - 2) Особливості повідомлень про судові засідання: сторони можуть повідомлятися електронною поштою, СМС та месенджерами. Але необхідно, щоб адресат однозначно підтвердив суду отримання повідомлення. Ця опція дозволяє повідомляти людей, які змінили місце проживання, виїхали за кордон або туди, куди неможливо доставити пошту;
 - 3) Застосування розгляду справ протягом розумних строків з урахуванням можливості сторони взяти участь у судовому засіданні. При цьому на вимогу сторони суд повинен мотивувати, чому він виходить за межі встановлених кодексом строків;

Відповідність ЦПК умовам воєнного стану: законопроект № 8358

- 4) Ширші можливості застосовувати письмові провадження при розгляді справ (без виклику сторін в судові засідання). При цьому суд зобов'язаний повідомити сторони про письмове провадження і може продовжувати такий розгляд лише за відсутності заперечень сторін. Тобто, якщо хтось буде проти, справа має слухатися в судових засіданнях, в т.ч. в режимі відеоконференції через власні засоби;
- 5) Можливість проведення засідань в режимі відеоконференції через власні технічні засоби на "постійній основі", а не лише під час ковідного карантину чи війни;
- 6) Можливість фіксувати хід судового засідання в протоколі або іншими технічними засобами. Це актуально за відсутності електроенергії в судах;
- 7) Можливість повідомляти про прийняті судові рішення додатково через електронну пошту та телефон з розміщенням відповідної інформації на сайті судової влади;
- 8) Можливість за бажанням військовослужбовців відновлювати провадження у справах за їх участю. Зараз такі справи суд зобов'язаний автоматично зупинити і не розглядати, поки особа перебуває на військовій службі;
- 9) Врегулювання зупинки, поновлення та продовження процесуальних строків в умовах воєнного чи надзвичайного стану;

Відповідність ЦПК умовам воєнного стану: законопроект № 8358

- 10) Можливість для суддів працювати із системою електронного документообігу суду дистанційно;
- 11) Удосконалення процедури врегулювання спору за участю судді, коли суддя не переходячи до повноцінного судового розгляду, намагається вирішити спір між сторонами через переговорні процедури або процедуру медіації;
- 12) законопроектом пропонується надати повноваження Вищій раді правосуддя погоджувати положення про умови та порядок дистанційного доступу суддів до автоматизованої системи документообігу суду. У Законі «Про доступ до судових рішень» визначається, що судді мають право вносити до Реєстру всі судові рішення і окремі думки суддів, викладені у письмовій формі, **дистанційно поза межами приміщень суду, в тому числі поза робочим часом**, за умови якщо буде забезпечено безпеку доступу до автоматизованої системи документообігу суду з використанням власного кваліфікованого електронного підпису судді;
- 13) у разі, якщо під час дії воєнного чи надзвичайного стану неможливо забезпечити повідомлення учасників в порядку, передбаченому загальним правилом кодексу, суд може викликати або повідомляти учасників справи та інших учасників судового процесу, які не мають офіційної електронної адреси, про дату, час і місце першого судового засідання у справі на відомі засоби комунікації цих учасників телефонограмою, СМС повідомленням, електронною поштою, повідомленням у месенджерах. Тобто, і через Viber;

Відповідність ЦПК умовам воєнного стану: законопроект № 8358

14) У випадку неможливості забезпечити повідомлення способом, визначеним вище - через оголошення на офіційному веб-порталі судової влади України (з посиланням на веб-адресу відповідної ухвали суду в Єдиному державному реєстрі судових рішень), яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за 20 днів до дати відповідного судового засідання;

15) Пропонується, щоб суд мав змогу не зазначати в ухвалі про прийняття позовної заяви до розгляду та відкриття провадження у справі дані про дату, час і місце підготовчого засідання, якщо справа буде розглядатися за правилами загального позовного провадження або ж спрощеного позовного провадження з повідомленням (викликом) сторін;

16) Під час дії воєнного чи надзвичайного стану підготовче провадження може бути проведене протягом розумного строку з урахуванням можливості учасників справи взяти участь у розгляді справи. **За клопотанням сторони суд постановляє ухвалу, в якій мотивує необхідність проведення підготовчого провадження поза межами строків, встановлених першим абзацом цієї частини;**

Відповідність ЦПК умовам воєнного стану: законопроект № 8358

17) Пропонується поширити правило поновлення та продовження процесуальних строків, яке застосовувалося під час карантину, на час війни;

18) Суд за заявою особи продовжує процесуальний строк, встановлений судом, якщо неможливість вчинення відповідної процесуальної дії у визначений строк зумовлена обмеженнями, впровадженими у зв'язку з воєнним або надзвичайним станом, карантинном.

19) Справи у судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій, провадження у яких відкрито до введення воєнного чи надзвичайного стану, розглядаються з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом для розгляду справ під час дії воєнного або надзвичайного стану.

20) Особливості судових проваджень під час дії воєнного чи надзвичайного стану, передбачені цим Кодексом, застосовуються **протягом дії воєнного або надзвичайного стану та протягом 90 днів після його закінчення на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан.**

21) та інші новели.

Відповідність ЦПК умовам воєнного стану: законопроект № 9090

- Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства та удосконалення наказного провадження у цивільному судочинстві.
- Проект лише на опрацюванні у Парламенті.

Дистанційна форма правосуддя

Отже, на сьогодні дистанційна форма правосуддя не передбачена.

Дистанційна участь у судовому процесу передбачена.

Відповідно до ч. 7 ст. 11 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», учасники судового процесу на підставі судового рішення можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Дистанційна участь в судовому процесі

Стаття 212 ЦПК. Участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції

1. Учасники справи мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за умови наявності у суді відповідної технічної можливості, про яку суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі, крім випадків, коли явка цього учасника справи в судове засідання визнана судом обов'язковою.
 2. Учасник справи подає заяву про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання. Копія заяви в той самий строк надсилається іншим учасникам справи.
 3. Учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів та електронного підпису згідно з вимогами Положення про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положень, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).
- {Частина третя статті 212 в редакції Закону [№ 1416-IX від 27.04.2021](#)}

Дистанційна участь у судовому процесі (ст.212 ЦПК)

4. Під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), учасники справи можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Підтвердження особи учасника справи здійснюється із застосуванням електронного підпису, а якщо особа не має такого підпису, то у порядку, визначеному [Законом України](#) "Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус" або Державною судовою адміністрацією України.

{Статтю 212 доповнено новою частиною згідно із Законом [№ 540-IX від 30.03.2020](#)}

5. Ризики технічної неможливості участі в відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе учасник справи, який подав відповідну заяву.

6. Суд може постановити ухвалу про участь учасника справи у судовому засіданні в режимі відеоконференції в приміщенні суду, визначеному судом.

7. Свідок, перекладач, спеціаліст, експерт можуть брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції виключно в приміщенні суду.

Дистанційна участь у судовому процесі (ст. 212 ЦПК)

8. У клопотанні про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції в приміщенні суду в обов'язковому порядку зазначається суд, в якому необхідно забезпечити її проведення. Таке клопотання може бути подано не пізніше як за п'ять днів до відповідного судового засідання.
9. Копія ухвали про участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції в приміщенні суду негайно надсилається до суду, який зобов'язаний організувати її виконання, та особі, яка братиме участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.
10. Суд, який забезпечує проведення відеоконференції, перевіряє явку і встановлює особи тих, хто з'явився, а також перевіряє повноваження представників.
11. Використовувані судом і учасниками судового процесу технічні засоби і технології мають забезпечувати належну якість зображення та звуку, а також інформаційну безпеку. Учасникам судового процесу має бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового засідання, ставити запитання і отримувати відповіді, здійснювати інші процесуальні права та обов'язки.

Дистанційна участь у судовому процесі (ст. 212 ЦПК)

12. Відеоконференція, у якій беруть участь учасники справи, фіксується судом, який розглядає справу, за допомогою технічних засобів відео- та звукозапису. Відео- та звукозапис відеоконференції зберігається в матеріалах справи.

13. Суд у порядку, передбаченому цією статтею, за власною ініціативою або за клопотанням учасника судового процесу, який тримається в установі попереднього ув'язнення або в установі виконання покарань, може постановити ухвалу про його участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції в приміщенні такої установи. При цьому дії, передбачені частиною дев'ятою цієї статті, здійснюються службовою особою такої установи.

{Стаття 212 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 1089-IX від 16.12.2020](#)}

Відповідність ЦПК умовам воєнного стану: можливості суду

Реалізація дії принципу процесуальної економії

- Дія **принципу процесуальної економії** у цивільному судочинстві дозволяє усунути все лишнє, що не є суттєво необхідним й що суттєво обтяжує процес та може бути замінене іншими, більш економними процесуальними засобами, які достатньо гарантують належне відправлення правосуддя.
- Принцип процесуальної економії реалізується у нормах про своєчасний, швидкий і правильний розгляд справи через раціональне використання учасниками процесу наданих законом процесуальних прав, не зловживаючи ними та дотримуючись основних засад цивільного судочинства.
- Пп. 71, 82 постанови ВП ВС від 26.01.2021 у справі № 522/1528/15-ц; п. 94 від 06 квітня 2021 року у справі № 910/10011/19; п. 34.9 від 09.02.2021 у справі № 635/4741/17; розд. 2.3 від 26.10.2022 у справі № 201/13239/15.

Відповідність ЦПК умовам воєнного стану: можливості суду

- Принцип процесуальної економії має бути розширений через внесення змін до процесуального закону, аби в суді апеляційної інстанції більшість справ розглядалося у письмовому провадженні.
- Принцип процесуальної економії реалізований у нормах ЦПК: ст.2 (завдання), пропорційність (ст. 11), заміна неналежної сторони, факультативна співучасть, участь 3 осіб, заборона повторного розгляду тотожних позовів, зміна предмета або підстави позову, підготовче провадження, залишення заяви без розгляду та закриття провадження у справі, ухвалення рішення у разі визнання позову у підготовчому засіданні, преюдиція, приєднання до апеляційної/касаційної скарги, передача справи на розгляд до іншого суду, у т.ч. у разі скасування рішення через порушення правил юрисдикції тощо.

Суди повинні навчитися пристосовувати ці та інші норми ЦПК до умов воєнного стану.

Алгоритм застосування ЦПК

Цивільне судочинство – це комплексна система інститутів, стадій, процесуальних проваджень, в яких процедури, процесуальні дії повинні вчинятися за чітко визначеною процесуальною формою і які не мають суперечити одна одній. І лише все це разом взяте буде визначати певний уніфікований стандарт правосуддя.

Ідеальний ЦПК повинен визначатися певною системністю, узгодженістю, взаємопов'язаністю та уніфікованістю його норм як в самому кодексі, так і щодо певних інших процесуальних кодексів. Під уніфікацією (або гармонізацією) розуміється скорочення відмінностей в змісті правових норм, які регламентують процесуальні правовідносини.

Алгоритм застосування ЦПК

- Саме тому при подачі до суду позову/заяв/скарг у першу чергу слід вивчити структуру ЦПК.
- Це означає, що процесуальний документ має відповідати: 1) формі і змісту, передбаченим законом (невиконання – без руху); 2) правилам територіальної підсудності (порушення – передача до іншого суду); 3) правилам юрисдикції (порушення – відмова у відкритті).
- При цьому первинним є підсудність, а потім форма і зміст та юрисдикція, так як лише суд, якому справа підсудна, перевіряє відповідність звернення формі та змісту, юрисдикційність позову.

рф не має імунітету

- Верховний Суд дійшов висновку, що направлення запиту до посольства РФ та зупинення провадження у справі не відповідає вимогам статей 251, 252 ЦПК України, а висновок апеляційного суду щодо наявності підстав для направлення запиту до посольства РФ та зупинення провадження у справі є помилковим.
- РФ, вчинивши неспровокований та повномасштабний акт збройної агресії проти Української держави, численні акти геноциду Українського народу, не вправі надалі посилатися на свій судовий імунітет, заперечуючи тим самим юрисдикцію судів України на розгляд та вирішення справ про відшкодування шкоди, завданої такими актами агресії фізичній особі – громадянину України.
- Верховний Суд виходить із того, що названа країна-агресор діяла не у межах свого суверенного права на самооборону, навпаки віроломно порушила усі суверенні права України, діючи на її території, а тому безумовно надалі не користується у такій категорії справ своїм судовим імунітетом.

Постанова КЦС ВС від 14.04.2022 у справі № 308/9708/19.

рф не має імунітету

Верховний Суд з посиланням на міжнародно-правові акти і релевантні рішення Євросуду, Міжнародного суду ООН розширив правові висновки у постанові від 18.05.2022 у справі № 428/11673/19.

- Підтримання юрисдикційного імунітету Російської Федерації позбавить позивача ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що є несумісним з положеннями пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.
- Судовий імунітет Російської Федерації не застосовується з огляду на звичаєве міжнародне право, кодифіковане в Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004).
- Підтримання імунітету Російської Федерації є несумісним із міжнародно-правовими зобов'язаннями України в сфері боротьби з тероризмом.
- Судовий імунітет Російської Федерації не підлягає застосуванню з огляду на порушення Російською Федерацією державного суверенітету України, а отже, не є здійсненням Російською Федерацією своїх суверенних прав, що охороняються судовим імунітетом.

Пред'явлення позову: сплата судового збору

Відповідно до ч. 1 ст. 8 ЗУ "Про судовий збір", враховуючи майновий стан сторони, суд може своєю ухвалою за її клопотанням відстрочити або розстрочити сплату судового збору на певний строк, але не довше ніж до ухвалення судового рішення у справі.

ВС ураховує запровадження на всій території України воєнного стану у 2022 року у зв'язку з широкомасштабною збройною агресією РФ проти України.

Відповідно до ч. 2 ст. 64 Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, але не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені, зокрема, ст. 55 цієї Конституції.

Суд касаційної інстанції також звертає увагу на висновки, викладені у рішенні "Case of Valkynas v. Lithuania" (№75435/17), де ЄСПЛ категорично не погодився з тим, що обмеження доступу заявника до Верховного суду було необхідним та пропорційним. У пункті 39 ЄСПЛ вказав, що розмір судового збору, оцінений у світлі конкретних обставин конкретної справи, включаючи здатність заявника сплатити його, є факторами, які є суттєвими для визначення того, чи особа скористалась своїм правом на доступ до суду. Крім того, у пункті 43 цієї справи ЄСПЛ дійшов висновку про необхідність врахування того, чи є у заявника можливість сплатити судовий збір, враховуючи його фінансовий стан на основі комплексної оцінки його фінансової ситуації.

Постанова ВС від 04.08.2022 у справі № 420/2429/20.

Неявка позивача до суду

Суд першої інстанції вжив усіх можливих заходів з використанням передбачених процесуальними нормами процесуальних засобів щодо належного повідомлення позивача, представника позивача про час, місце та дату судового засідання.

Суд слушно зауважив, що, ініціювавши судовий розгляд справи, позивач насамперед повинен активно використовувати визначені законом процесуальні права, здійснювати їх з метою, з якою такі права надано. Реалізація особою процесуальних прав невіддільна від виконання нею процесуального обов'язку щодо сприяння встановленню в судовому процесі дійсних обставин у справі з метою отримання правосудного судового рішення.

Слід також враховувати правову позицію Європейського суду з прав людини, зокрема у справі «Пономарьов проти України», згідно з якою сторони в розумні інтервали часу мають вживати заходів, щоб дізнатись про стан відомого їм судового провадження.

Це стосується процесуальних ухвал.

- Постанова ВС від 12.01.2023 у справі № 9901/278/21 (P.S.! Неявка позивача і представника були під час війни).

Неявка позивача до суду

Щодо судових рішень по суті спору.

Повернення повістки про виклик до суду з вказівкою причини повернення **«за закінченням терміну зберігання» не є доказом належного інформування відповідача про час і місце розгляду справи.**

Окрім того, за змістом висновків Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду повернення повістки про виклик до суду з вказівкою причини повернення **«за закінченням терміну зберігання» не свідчить про відмову сторони від одержання повістки** чи про її незнаходження за адресою, повідомленою суду (пункт 31 постанови від 20 червня 2018 року у справі № 127/2871/16-ц).

- Постанова ВП ВС від 12.12.2018 у справі № 752/11896/17.

Неявка позивача до суду

Щодо судових рішень по суті спору.

- У ч.1 ст. 6 Конвенції передбачено, що кожен має право на **справедливий і публічний розгляд** його справи упродовж розумного строку належним і безстороннім судом, встановленим законом.
- У пункті 26 рішення ЄСПЛ у справі «Надточій проти України», пункті 23 рішення ЄСПЛ «Гурепка проти України № 2» наголошено, що **принцип рівності сторін** – один зі складників ширшої концепції справедливого судового розгляду, за змістом якого кожна сторона повинна мати розумну можливість обстоювати свою позицію у справі в умовах, які не ставлять її у суттєво менш сприятливе становище порівняно з опонентом.
- Постанова ВП ВС від 12.02.2019 у справі № 906/142/18

ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ (КОВІД)

- Оскільки перебіг процесуального строку на оскарження до суду дій приватного виконавця розпочався під час дії Закону України від 30 березня 2020 року № 540-ІХ (суди встановили, що про оскаржувані постанови приватного виконавця заявнику стало відомо 22.05.2020, а до суду звернувся 17.08.2021), його тривалість в силу цього Закону продовжилася на строк дії такого карантину; надалі перебіг цього процесуального строку відбувався під час дії Закону України від 18 червня 2020 року № 731-ІХ, згідно з яким процесуальні строки закінчуються у двадцятиденний строк після набрання чинності Законом України від 18 червня 2020 року № 731-ІХ, тобто до завершення 06 серпня 2020 року.
- Отже, наведене свідчить, що суд може поновити процесуальний строк як до запровадження, так і після закінчення карантину, якщо визнає причини такого пропуску поважними і такими, що зумовлені запровадженими обмеженнями. Тобто самий факт запровадження карантину не свідчить про безумовне поновлення пропущеного процесуального строку без наведення заявником негативних обставин, які зумовлені карантинними обмеженнями і були перешкодою у вчиненні стороною процесуальних дій.
- Постанова КЦС ВС від 07.12.2021 у справі № 756/10191/20.

Поновлення процесуального строку під час війни

Поважними причинами пропуску процесуального строку є ті, які унеможливають або ускладнюють можливість вчинення процесуальних дій у визначений законом строк, є об'єктивно непереборними, не залежать від волевиявлення особи, що звернулась з адміністративним позовом, пов'язані з дійсно істотними обставинами, перешкодами чи труднощами, що унеможливили своєчасне звернення до суду та підтверджені належними і допустимими доказами.

Незнання про порушення своїх прав через байдужість або небажання дізнатися не є поважною причиною пропуску строку звернення до суду.

У період дії воєнного стану не можуть бути припинені повноваження Судів... (ч. 1 ст. 10 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану»).

Введення на території України воєнного стану не зупинило перебіг процесуальних строків звернення до суду з позовами. Питання поновлення процесуального строку у випадку його пропуску з причин, пов'язаних із запровадженням воєнного стану в Україні, вирішується в кожному конкретному випадку з урахуванням доводів, наведених у заяві про поновлення такого строку. Сам по собі факт запровадження воєнного стану в Україні не є підставою для поновлення процесуального строку. Такою підставою можуть бути обставини, що виникли внаслідок запровадження воєнного стану та унеможливили виконання учасником судового процесу процесуальних дій протягом установленого законом строку.

Поновлення процесуального строку під час війни продовження

Оскільки судом першої інстанції не встановлено обставин, які б перешкождали заявнику через запровадження в Україні воєнного стану звернутись до суду в місячний строк після отримання спірного рішення (08.06.2022) й ознайомлення з його змістом і мотивами, а **сам факт запровадження воєнного стану в Україні, без обґрунтування** неможливості звернення до суду в розумні строки, у зв'язку із запровадженням такого, не може вважатись поважною причиною пропуску цих строків.

Постанови ВП ВС від 20.11.2022 у справі № 990/115/22; від 08.12.2022 у справі № 990/102/22.

ВІДКЛАДЕННЯ розгляду справи

При вирішенні питання про наявність підстав для відкладення розгляду справи, у якій на **початок судового засідання оголошено сигнал "повітряна тривога"** суд має керуватися пріоритетом збереження життя і здоров'я людини, а обов'язком суду є сприяти учасникам судового процесу в реалізації ними процесуальних прав, зокрема на участь у судовому розгляді, та виходити з того, що відсутній учасник справи не з'явився в судове засідання з об'єктивних і поважних причин, за відсутності клопотання про розгляд справи за його відсутності.

При цьому обставини оголошення сигналу **"повітряна тривога" у певному регіоні слід вважати загальновідомими**, тобто такими що не потребують доказування, а неявка у судове засідання учасників справи може бути спричинена такою надзвичайною ситуацією, яка об'єктивно унеможлиблює завчасне подання клопотання про відкладення розгляду справи з цих причин.

Розглядаючи справу **у першому судовому засіданні**, апеляційний суд повинен був врахувати, що представники сторін з об'єктивних і поважних причин не змогли з'явитися до суду, так само як і подати клопотання про відкладення судового розгляду з цих причин, тому, за надзвичайної ситуації **мав вирішити питання про відкладення розгляду справи**, застосовувавши відповідні процесуальні норми крізь призму загальних засад господарського судочинства, дотримання гарантій прав особи на участь у розгляді її справи, а також обов'язку суду сприяти учасникам судового процесу в реалізації ними процесуальних прав.

ВІДКЛАДЕННЯ розгляду справи (продовження)

Одним із елементів права на суд (окрім права на доступ) є принцип процесуальної рівноправності сторін, або так званий принцип "рівної зброї" ("equality of arms") згідно з яким кожній стороні має бути надано розумну можливість подати обґрунтування своєї позиції за умов, які б не ставили цю сторону у становище істотно не вигідне по відношенню до опонента.

Цей принцип вимагає насамперед рівності сторін спору в їхніх процесуальних можливостях щодо подання доказів і пояснень у судовому провадженні (рішення Європейського суду з прав людини у справах *"Dombó Beheer B.V. v. The Netherlands"* від 27.10.1993 та *"Ankerl v. Switzerland"* від 23.10.1996).

Постанова ВС від 22.12.2022 у справі № 910/2116/21.

РІШЕННЯ РАДИ адвокатів України «Про поважність причин неявки адвоката в судове засідання, слідчі дії, тощо під час воєнного стану» від 16-17.11.2022 № 148

ЗУПИНЕННЯ провадження у справі

21.06.2022 до Верховного Суду надійшла заява від представника третьої особи - Служби безпеки України про **зупинення** провадження у справі **до припинення або скасування воєнного стану в Україні**, яка обґрунтована тим, що відповідно до пунктів 1, 2 Указу Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 у зв'язку з військовою агресією РФ проти України введено воєнний стан, який у подальшому продовжено.

У своїй заяві представник третьої особи не надав доказів на підтвердження того, що всі співробітники Служби безпеки України, які згідно з функціональними обов'язками здійснюють представництво та самопредставництво цього органу в судах, проходять військову службу, що унеможливорює належне представництво цього органу в суді.

Відповідно до ст. 24 ЗУ «Про службу безпеки України», ст. 17 Закону України «Про основи національного супротиву», особовий склад Служби безпеки України (керівники, оперативні співробітники, співробітники, які згідно з функціональними обов'язками здійснюють представництво та самопредставництво в судах, є військовослужбовцями та проходять військову службу) в умовах ведення військових дій в Україні, виконує завдання, визначені наведеними нормами (за пріоритетами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності держави). Тому відповідні співробітники, які здійснюють захист інтересів Служби безпеки України в судах обмежені в можливості безпосереднього прийняття участі у судових засіданнях на період дії воєнного стану.

Із наданих представником третьої особи обґрунтувань Верховний Суд не встановив необхідних умов для обов'язкового зупинення провадження у справі.

Постанови ВС від 27.06.2022 у справі № 9901/465/21, від 27.02.2023 у справі № 380/7845/21.

ЗУПИНЕННЯ провадження у справі

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 227 ГПК України (аналогічно п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК) суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у випадку перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 229 ГПК України (аналогічно п. 2 ч. 1 ст. 253 ЦПК) провадження у праві зупиняється у випадках, встановлених п. 3 ч. 1 ст. 1 227 цього Кодексу - до припинення перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції.

Ураховуючи викладене, колегія суддів дійшла висновку про необхідність зупинення касаційного провадження у справі до припинення перебування скаржника у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції.

Постанова ВС від 11.05.2022 у справі № 910/5241/20.

Апеляційне провадження: ЄКПЛ і ЄСПЛ

Стаття 6 ЄКПЛ надає широкий спектр **гарантій** під час провадження в суді першої інстанції, однак не зобов'язує держав-учасниць засновувати суди апеляційної та касаційної інстанції. Разом з тим, якщо останні створені, то особі має гарантуватися дотримання гарантій п. 1 ст. 6 ЄКПЛ і на рівні цих судів, хоча у таких випадках можуть застосовуватися **менш суворі стандарти**, зважаючи на специфічні властивості проваджень у таких судах, їх функції, обсяг вже наданих гарантій права на справедливий судовий розгляд у конкретній справі у судах нижчих інстанцій.

З цієї точки зору ЄСПЛ **розрізняє функції та завдання судів апеляційної та касаційної інстанцій**: якщо апеляційний перегляд розглядається як мінімальний стандарт оскарження, то касаційний перегляд традиційно вважається екстраординарним з огляду на особливий характер касаційного суду як суду найвищої інстанції, специфіку його повноважень з точки зору обмеження виключно питаннями права, більший ступінь формальності процедур.

Апеляційне провадження: ЄКПЛ і ЄСПЛ

- ЄСПЛ розрізняє функції та завдання судів апеляційної та касаційної інстанцій: якщо апеляційний перегляд розглядається як мінімальний стандарт оскарження, то касаційний перегляд традиційно вважається екстраординарним з огляду на особливий характер касаційного суду як суду найвищої інстанції, специфіку його повноважень з точки зору обмеження виключно питаннями права, більший ступінь формальності процедур (*Levages Prestations Services v. France*, no. 21920/93, § 48, 23 October 1996).
- Слід розрізняти правові ситуації щодо повідомлення про дату судового засідання залежно від процесуального питання, яке вирішується, і автоматично не застосовувати рішення ЄСПЛ у справах, наприклад: «Олександр Шевченко проти України» від 26.04.2007; «Трух проти України» від 14.10.2003 року; «Пономарьов проти України» від 3.04.2008 року.
- Щодо поновлення строку на апеляційне оскарження: постанови КЦС ВС від 25.07.2018 у справі № 313/1028/15-ц
- Щодо розгляду справи апеляційним судом по суті: постанови ВП ВС від 12.12.2018 у справі 752/11896/17, КЦС ВС від 12.05.2021 у справі № 216/3765/16, КГС ВС від 02.08.2021 у справі № 914/1191/20

Апеляційне провадження

спірні питання

Межі розгляду справи судом апеляційної інстанції

Межі розгляду справи апеляційним судом направлені на зміцнення та розвиток принципів диспозитивності та змагальності в цивільному процесі.

Реалізація принципу диспозитивності вимагає повного врахування змісту апеляційної скарги: слід виходити не лише з того, в якій частині оскаржується рішення суду, а й з підстав, за яких особа, що подала скаргу, просить скасувати чи змінити рішення.

Суд апеляційної інстанції перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції лише в межах доводів і вимог апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції.

Нові докази можуть досліджуватися в суді апеляційної інстанції лише у разі, якщо їх неподання до суду першої інстанції було зумовлено поважними причинами.

Вийти за межі доводів і вимог апеляційної скарги апеляційний суд вправі в інтересах законності як складової верховенства права (а значить і обґрунтованості, оскільки необґрунтоване рішення завжди є незаконним).

Апеляційне провадження

спірні питання

Межі розгляду справи судом апеляційної інстанції

- Згідно з чч. 1 і 2 ст. 367 ЦПК України суд апеляційної інстанції переглядає справу за наявними в ній і додатково поданими доказами та перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів та вимог апеляційної скарги.
- Тобто для виходу за межі доводів і вимог – це має бути апеляційна скарга саме цієї особи, а не в інтересах іншої особи. Вимоги диспозитивності і змагальності процесу.
- Приклад: позов про втрату права на житло 3 осіб. Районний суд задовольнив позов. Апеляційна скарга лише від 1 особи, але суд скасовує рішення повністю і відмовляє у позові. Вихід за межі ... невірний (постанова КЦС ВС від 20.05.2020 у справі № 344/1044/16-ц, провадження № 61-21248 св 18).
- Приклад: кредитні спори, вимоги до позичальника і поручителя (банк не оскаржує, а апел. суд досягує й пеню, кредитні картки, коли заочне рішення) тощо (постанова КЦС ВС від 11.04.2018 у справі № 643/3630/15-ц, провадження № 61-291св17).

Апеляційне провадження

спірні питання

Подання та прийняття нових доказів судом апеляційної інстанції

Докази, які не були подані до суду першої інстанції, приймаються судом лише у виняткових випадках, якщо учасник справи надав докази неможливості їх подання до суду першої інстанції з причин, що об'єктивно не залежали від нього (ч. 3 ст. 367 ЦПК).

Випадки дослідження нових доказів, які застосовує судова практика, можуть бути наступними:

- 1) докази існували на час розгляду справи в суді першої інстанції, але особа, яка їх подає до апеляційного суду, не знала і не могла знати про їх існування;
- 2) докази існували на час розгляду справи в суді першої інстанції і учасник процесу знав про них, однак з об'єктивних причин (не залежних від нього) не міг надати їх до суду;
- 3) додаткові докази появились після прийняття рішення судом першої інстанції;

Апеляційне провадження

спірні питання

Подання та прийняття нових доказів судом апеляційної інстанції

Випадки дослідження нових доказів, які застосовує судова практика, можуть бути наступними:

- 4) суд першої інстанції помилково виключив із судового розгляду надані учасником процесу докази, що могли мати значення для справи;
- 5) суд першої інстанції необґрунтовано відмовив учаснику процесу в дослідженні доказів, що могли мати значення для справи (необґрунтовано відмовив у призначенні експертизи, витребуванні доказів, коли їх подання суду для нього становило певні труднощі тощо).
- 6) наявні інші поважні причини їх ненадання до суду першої інстанції, де відсутні умисел чи недбалість особи, яка їх подає, або вони не досліджені цим судом внаслідок інших процесуальних порушень.

Апеляційне провадження

спірні питання

Подання та прийняття нових доказів судом апеляційної інстанції

Щодо ступеню імперативності ч. 3 ст. 367 ЦПК важливе значення має такий прояв цивільного процесу, як **передбачуваність (прогнозованість) дій апеляційного суду** для учасників справи.

Про прийняття і дослідження нових доказів, як і відмови в їх прийнятті, апеляційний суд зобов'язаний мотивувати свій висновок у судовому рішенні (п. 27 постанови ВП ВС від 31.01.2020 у справі № 370/999/16).

Постанови ВС: від 15.05.2019 у справі № 717/2052/16 (ВП ВС); від 06.02.2019 у справі №916/3130/17 (КГС); від 24.02.2020 у справі № 910/22947/17 (КГС); від 03.05.2018 у справі № 404/251/17; від 31.07.2019 у справі № 753/11963/15.

Все буде Україна!!!

Разом до перемоги України!

Верховний
Суд

Дякую за увагу!